

RĪGAS TEHNISKĀ UNIVERSITĀTE

Zane ŠMITA

PUBLISKO BIBLIOTĒKU ARHITEKTŪRA LATVIJĀ

Promocijas darba kopsavilkums

Rīga 2008

RĪGAS TEHNISKĀ UNIVERSITĀTE
Arhitektūras un pilsētplānošanas fakultāte

Zane ŠMITA

Arhitektūras un pilsētplānošanas fakultātes
doktora programmas doktorante

**PUBLISKO BIBLIOTĒKU
ARHITEKTŪRA LATVIJĀ**

Promocijas darba kopsavilkums

Zinātniskais vadītājs,
Dr. habil. arch. profesors,
I. STRAUTMANIS

RTU Izdevniecība
Rīga 2008

UDK 727.8 (474.3) (043)
Šm 750 p

Šmita Z. Publisko bibliotēku arhitektūra Latvijā.
Promocijas darba kopsavilkums. – R.: RTU,
2008. – 15 lpp.

Iespiests saskaņā ar APF Arhitektūras un
pilsēt būvniecības katedras 2008.gada 1. oktobra
lēmumu, protokols Nr.2

Šis darbs ir izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu Nacionālās programmas
„Atbalsts doktorantūras programmu īstenošanai un pēcdoktorantūras pētījumiem” projekta
„Atbalsts RTU doktorantūras attīstībai” ietvaros.

ISBN

**PROMOCIJAS DARBS
IZVIRZĪTS RĪGAS TEHNISKĀS UNIVERSITĀTĒ
ARHITEŪRAS
DOKTORA GRĀDA IEGŪŠANAI**

Promocijas darbs arhitektūras doktora grāda iegūšanai tiek publiski aizstāvēts 2008.g. 19. decembrī plkst. 12.00, Rīgas Tehniskās universitātes Arhitektūras un pilsētbūvniecības fakultātē, Āzenes ielā 16, 406. auditorijā.

OFICIĀLIE RECENZENTI

Dr. arch. J. Zilgalvis
Promocijas padomes P – 10 loceklis,
Rīgas Tehniskā universitāte

Dr. hab. arch. J. Trušiņš
Arhitektūras vēstures un kultūras pieminekļu
Restaurācijas profesora grupas profesors,
Rīgas Tehniskā universitāte

Dr. arch. A. Ulme
Tekstila tehnoloģiju un dizaina institūta docente,
Rīgas Tehniskā universitāte

APSTIPRINĀJUMS

Es apstiprinu, ka esmu izstrādājis doto promocijas darbu, kas iesniegts izskatīšanai Rīgas Tehniskā universitātē arhitektūras doktora grāda iegūšanai. Promocijas darbs nav iesniegts nevienā citā universitātē zinātniskā grāda iegūšanai.

Zane Šmita .....(Paraksts)

Datums: .....

Promocijas darbs ir uzrakstīts latviešu valodā, satur ievadu, trīs nodaļas, secinājumus, literatūras sarakstu, 40 pielikumus, 87 attēlus un 14 tabulas, kopā 241 lappuses. Literatūras sarakstā ir 135 nosaukumi.

DARBA VISPĀRĒJS RAKSTUROJUMS

Tēmas aktualitāte un problēmas formulējums

Latvijā notikušo radikālo politisko un sociālo transformāciju apstākļos, kas būtiski ietekmēja dažādas cilvēku darbības jomas un ar to saistīto sociālo infrastruktūru, publiskās bibliotēkas nozīme ir ievērojami palielinājusies. Publiskās bibliotēkas ir vitāli svarīga civilizētas sabiedrības sastāvdaļa, kas kalpo tās pastāvīgai attīstībai. Tomēr sakarā ar nepārtrauktām sociālās un tehnoloģiskās vides izmaiņām un jauninājumiem publiskajām bibliotēkām nākas saskarties ar virkni pārbaudījumu. Publiskās bibliotēkas funkcionālo plānojumu ietekmē moderno tehnoloģiju lomas palielināšanās un intensīvā attīstība. Sniegtā pakalpojuma kvalitātes rādītāju skalā liela nozīme ir publiskās bibliotēkas ēkai, kuras arhitektūras kvalitāte ir svarīga ne tikai lielās pilsētu bibliotēkās, bet arī mazpilsētu un lauku pagastu bibliotēkās, turklāt svarīgs ir ne tikai ēkas ārējais izskats, bet arī tās funkcionalitāte, lietojamība un emocionāli patīkama vide.

Palielinoties publisko bibliotēku sniegtajam pakalpojumu klāstam, rodas nepieciešamība pēc detalizētas bibliotēkas funkciju izpētes, lai, projektējot ēku, varētu pilnvērtīgi veidot gan tās apjoma arhitektūru, iekļaujot to pilsētvidē atbilstoši pilsētplānošanas novitātēm, gan arī nodrošinātu tās funkcionālo atbilstību visu sabiedrības grupu un dažādo publisko bibliotēku lietotāju prasībām. Vides sakārtotība un pieejamība, kā arī vides un telpas komforts ir sabiedrības dzīvi stabilizējošs un attīstību veicinošs faktors. Darba, komunikācijas, sociālo kontaktu, izglītības, izklaides un citas vajadzības nosaka to, ka cilvēki lielu daļu sava laika atrodas dažādās publiskās telpās – darba vietā, izglītības iestādē, veikalā, pastā, poliklīnikā, bibliotēkā, kinoteātrī, dzelzceļa stacijā u. c., kuru estētiskā kvalitāte, komforta līmenis un funkcionalitāte tieši ietekmē viņu ikdienas gaitas un atstāj emocionālu iespaidu uz cilvēku. Tāpēc to publisko telpu interjera risinājumiem, kuru ietekme uz cilvēku ir relatīvi pastāvīga, ir jābūt arhitektoniski augstvērtīgiem un funkcionāliem, tādiem, kas nerada negatīvu ietekmi uz indivīda fizisko veselību un garīgo labsajūtu.

Latvijas publisko bibliotēku ēku arhitektūras attīstībā ir aktuālas šādas problēmas:

- Rīgas publisko bibliotēku struktūras rādītāji liecina par to, ka pilsētā nav optimāla filiālbibliotēku tīkla izvietojuma, lielākā daļa bibliotēku koncentrētas pilsētas centrālajā daļā, nav pietiekami nodrošināta bibliotēku pakalpojumu pieejamība pilsētas jaunajos dzīvojamajos rajonos;
- būtiskas problēmas ir tām bibliotēkām, kas izvietotas ēkās, kurām ir piešķirts arhitektūras pieminekļu statuss, taču netiek nodrošināts atbilstošs finansējums, lai ēku uzturētu pienācīgā kārtībā un tajā attīstītu mūsdienīgus bibliotēkas pakalpojumus;
- ir lielas atšķirības finanšu līdzekļu pieejamībā bibliotēku ēku uzturēšanai, renovēšanai vai jaunu bibliotēku ēku būvniecībai dažādās Latvijas pašvaldībās, un tas rada nevienlīdzīgus apstākļus kvalitatīvu bibliotēku pakalpojumu pieejamībā iedzīvotājiem dažādās administratīvās teritorijās.

Darba pamatnostādnes.

Darbs veikts ievērojot Latvijas bibliotēku politikā noteiktos normatīvos aktus un politikas plānošanas dokumentus, kā arī izmantojot Latvijas Nacionālās bibliotēkas apkopotos statistiskos rādītājus un ārvalstu publisko bibliotēku statistiskas rādītājus. Darba pamatnostādnes ir:

- valsts un pašvaldības nodrošina bibliotēku kā pasaules kultūras mantojuma uzkrājēju un galveno informācijas nodrošinātāju saglabāšanu un veicina to attīstību; ikviena pašvaldība nodrošina savas pašvaldības administratīvajā teritorijā bibliotekāro pakalpojumu pieejamību iedzīvotājiem [14];
- Valsts kultūrpolitikas vadlīnijās 2006.–2015. gadam izvirzīts mērķis izlīdzināt reģionālās atšķirības un nevienlīdzību starp dažādām iedzīvotāju sociālajām grupām kultūras pakalpojumu un produktu pieejamībā, nodrošinot minimālo „kultūras pakalpojumu grozu”, t. sk. kvalitatīvu publisko bibliotēku pakalpojumu pieejamību visos valsts administratīvi teritoriālajos līmeņos [120, 23];
- ēku un būvju saistošo normatīvo dokumentu pielāgošana Eiropas standartiem kļuvusi aktuāla pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā un tas tieši attiecināms uz publisko bibliotēku ēku projektēšanu un būtiski ietekmē to arhitektūru;
- bibliotēku arhitektūru ietekmē pieņēmums, ka publisko bibliotēku apmeklējumu motīvi paplašināsies un to skaits pakāpeniski palielināsies – tas izvirza prasību pēc funkcionāli attīstītāka publisko bibliotēku ēku un telpu risinājuma;
- Latvijas publisko bibliotēku darbā ir ievērojama Ziemeļeiropas publisko bibliotēku attīstības tradīciju ietekme, ko raksturo daudzveidīgu bibliotēku funkciju un mūsdienīgu bibliotēku telpu kvalitatīva simbioze.

DARBA MĒRĶIS UN UZDEVUMI

Darba mērķis

Promocijas darba mērķis ir šāds: analizēt publisko bibliotēku ēku arhitektūras un funkcionalitātes attīstību pasaulē un Latvijā, to pilnveidošanos saistībā ar publiskās bibliotēkas kā institūcijas attīstību; pētīt, kā attīstījusies publiskās bibliotēkas ēkas arhitektūra un vieta pilsētībūvnieciskajā situācijā, kā arī publiskās bibliotēkas un citu sabiedriski nozīmīgu objektu integrēšanas iespējas.

Mērķa sasniegšanai izvirzīti šādi uzdevumi:

- publisko bibliotēku arhitektūras attīstības izpēte bibliotēku veidu un hronoloģiskajā aspektā;
- vēsturisko un mūsdienu teorētiku un praktiku viedokļu izpēte un analīze;
- Latvijas un ārvalstu publisko bibliotēku telpisko vidi un plānojuma struktūras regulējošo normatīvo dokumentu izvērtēšana;
- Latvijas lielāko publisko bibliotēku struktūras veidošanās un pagastu publisko bibliotēku izpēte arhitektūras attīstības kontekstā;
- bibliotēku aktīvo lietotāju viedokļa noskaidrošana par publisko bibliotēku vides kvalitāti;
- bibliotēku pasīvo lietotāju viedokļa noskaidrošana par publisko bibliotēku pieejamību;
- Rīgas Centrālās bibliotēkas filiālbibliotēku vadītāju viedokļa noskaidrošana par ēku piemērotību bibliotēkas funkcijām;
- Latvijas un ārvalstu publisko bibliotēku piemēru izpēte, problēmu konstatācija un iespējamo risinājumu izvērtēšana, kā arī ārvalstīs lietoto risinājumu piemērošanas izvērtējums Latvijas publisko bibliotēku ēku arhitektūrai.

IZMANTOTĀS PĒTĪJUMU METODES UN DARBA IEROBEŽOJUMI

Pētījuma metodika. Darba izstrādes gaitā izmantotas šādas teorētiskās izpētes metodes:

1. publisko bibliotēku nozares teorētiku un praktiku publikāciju un starptautisko konferenču materiālu referatīva analīze;
2. ar publisko bibliotēku ēku projektēšanu saistīto arhitektu darbu izpēte;
3. publisko bibliotēku ēku arhitektūru reglamentējošo dokumentu analīze;
4. publisko bibliotēku ēku un to arhitektūru ietekmējošo faktoru analīze,

Izmantotas arī šādas empīriskās metodes:

1. intervijas ar Latvijas publisko bibliotēku direktoriem un bibliotekāriem;
2. intervijas ar ārvalstu publisko bibliotēku direktoriem;
3. publisko bibliotēku aktīvo lietotāju, darbinieku un potenciālo lietotāju aptaujas rādītāju analīze.

2005. gadā tika veikta publisko bibliotēku aktīvo lietotāju aptauja visā Latvijā, lai noskaidrotu viņu viedokli par bibliotēku vides estētisko un funkcionālo kvalitāti. 2008. gadā tika veikta publisko bibliotēku pasīvo lietotāju aptauja, lai noskaidrotu viņu viedokli par publiskās bibliotēkas pieejamību un faktoriem, kas palielinātu bibliotēkas apmeklējumu biežumu. 2008. gadā tika veikta arī Rīgas Centrālās bibliotēkas filiālbibliotēku vadītāju aptauja, lai noskaidrotu, cik lielā mērā šo bibliotēku ēkas spēj nodrošināt bibliotēkas funkciju izpildi.

Lai plašāk iepazītos ar publisko bibliotēku ēku projektēšanas pamatprincipiem, tai skaitā ar pasaules pieredzi, izmantota internetā publicētā informācija un nepublicētie materiāli. Tie ir publisko bibliotēku projekti, citu valstu normatīvie akti, kas nosaka publisko bibliotēku būvniecību, bibliotēku mēbeļu katalogi, ar publisko bibliotēku attīstību saistītu konferenču un semināru materiāli un citi avoti. Lai izvērtētu publisko bibliotēku arhitektūras attīstības tendences un salīdzinātu tās ar Latvijas publisko bibliotēku attīstības virzieniem, izskatītas bibliotēku attīstības koncepcijas, kas izstrādātas pirms publisko bibliotēku būvniecības projektu īstenošanas. Apkopoti pētījumi, kas veikti tikko uzceltajās publiskajās bibliotēkās, lai izvērtētu, vai projekta realizācija ir attaisnojusi visas ieceres un plānus.

Pētniecības darbs tika veikts trijos etapos:

Pirmkārt, tika meklēti, apkopoti un analizēti materiāli par dažādu pasaules valstu publisko bibliotēku ēku projektiem un dažādās valstīs publicētie teorētiskie materiāli par bibliotēku projektēšanu. Tika apzināta informācija par Latvijas publisko bibliotēku ēku vēsturisko attīstību un neatkarības laikā projektēto un būvēto publisko bibliotēku ēkām. Veikta materiālu apkopošana par bibliotēkas kā institūcijas attīstību un lomu pilsētvidē un sabiedrībā, pētīta moderno tehnoloģiju ietekme uz cilvēku lasīšanas paradumiem, kā arī drukātās un digitālās informācijas savstarpējā konkurence publiskajā bibliotēkā.

Otrkārt, tika veikts pētījums, kurā par empīrisko bāzi izmantoti Latvijas publisko bibliotēku aktīvo un pasīvo lietotāju viedokļi, kā arī bibliotēku darbinieku uzskati par publiskajām bibliotēkām Latvijā.

Treškārt, veikta detalizēta iepriekšējos etapos apkopoto materiālu analīze un sagatavots pētījuma apraksts.

Pētījuma priekšmets

Pēc apkopotajiem Latvijas Nacionālās bibliotēkas Bibliotēku attīstības institūta Bibliotēku konsultatīvā centra statistikas datiem 2007.gada beigās Latvijā darbojās 2 021 bibliotēka.

- 1 nacionālā bibliotēka (Latvijas Nacionālā bibliotēka);
- 1 nozīmīga nespecializētā bibliotēka (Latvijas Akadēmiskā bibliotēka);
- 48 augstākās izglītības iestāžu bibliotēkas:
t.sk. 30 augstskolu bibliotēkas;

- t.sk. 18 koledžu bibliotēkas;
- 45 speciālās bibliotēkas;
- 864 publiskās bibliotēkas:
  - t.sk. 851 pašvaldību publiskā bibliotēka;
  - t.sk. 8 Latvijas Neredzīgo bibliotēka un filiālbibliotēkas;
  - t.sk. 5 citas publiskās bibliotēkas;
- 1 062 vispārējās un profesionālās izglītības iestāžu bibliotēkas (visur LR Izglītības un zinātnes ministrijas dati):
  - t.sk. 943 vispārizglītojošo dienas skolu bibliotēkas;
  - t.sk. 32 vispārizglītojošo vakara (maiņu) skolu bibliotēkas;
  - t.sk. 87 profesionālās izglītības iestāžu bibliotēkas.

Šī darba pētījuma objekts ir pašvaldību publiskās bibliotēkas, kuras ir dibinājušas un finansiāli atbalsta pilsētu un pagastu pašvaldības. Promocijas darbā tiek apskatīta pašvaldību publisko bibliotēku ēku arhitektūras un funkcionalitātes attīstība, kas ir cieši saistīta ar visas sabiedrības un informācijas nesēju evolūciju. Pašvaldības publiskās bibliotēkas pakalpojumu klāstu un līdz ar to arī ēkas arhitektūru būtiski ietekmē cilvēku lasīšanas un informācijas iegūšanas paradumu maiņa. Šajā darbā īpaša uzmanība veltīta funkcionāla bibliotēkas plānojuma izveides pamatprincipiem un bibliotēkas ēkas nozīmei pilsētvidē. Pašvaldību publiskā bibliotēka darbā tiek dēvēta par publisko bibliotēku.

ZINĀTNISKĀS PUBLIKĀCIJAS UN REFERĀTI KONFERENCĒS

Autore kopumā ir sagatavojusi 10 publikācijas par publiskās bibliotēkas attīstības problēmām, kā arī uzstājusies 4 starptautiskās konferencēs Latvijā un ārvalstīs.

Publicēti 10 zinātniskie raksti vispāratzītos izdevumos:

1. Šmita Z. Telpu renovācija Rīgas Centrālajā bibliotēkā un filiālbibliotēkās // Rīgas Centrālās bibliotēkas gadagrāmata 2003 (sast. I. Sallinene). – Rīga: Rīgas Centrālā bibliotēka, 2004. – 56.–64. lpp.
2. Šmita Z. Bērns pie datora Kopenhāgenā // Rīgas Centrālās bibliotēkas gadagrāmata 2004 (sast. I. Sallinene). – Rīga: Rīgas Centrālā bibliotēka, 2005. – 160.,161. lpp.
3. Šmita Z. Amerikas bibliotēkās // Rīgas Centrālās bibliotēkas gadagrāmata 2004 (sast. I. Sallinene). – Rīga: Rīgas Centrālā bibliotēka, 2005. – 178.–181. lpp.
4. Šmita Z. Publiskās bibliotēkas un arhitektūras attīstība // Rīgas Centrālās bibliotēkas gadagrāmata 2005 (sast. I. Sallinene). – Rīga: Rīgas Centrālā bibliotēka, 2006. – 61.–68. lpp.
5. Šmita Z. Bibliotēku dienesta telpu darba telpu pārplānošana // Rīgas Centrālās bibliotēkas gadagrāmata 2005 (sast. I. Sallinene). – Rīga: Rīgas Centrālā bibliotēka, 2006. – 36.–39. lpp.
6. Šmita Z. Rīgas Centrālās bibliotēkas filiālbibliotēka “Vidzeme” // RTU Zinātniskie raksti. 10. sēr. Arhitektūra un pilsētplānošana. Rīga, RTU – 2007. – 1. sēj. – 71.–79. lpp

7. Šmita Z. Vienības nams // RTU Zinātniskie raksti. 10. sēr. Arhitektūra un pilsētplānošana. Rīga, RTU – 2008. – 2 sēj. – 6.–13. lpp.
8. Šmita Z. Rygos Centrinės bibliotekos “Vidžmes” filialas // Tarp Knygu. 2008. Vilnius, – Nr. 6. 10.–12. lpp.
9. Šmita Z. RCB filiālbibliotēkas “Vidzeme” rekonstrukcijas projekta rezultāts // Rīgas Centrālās bibliotēkas gadagrāmata 2007 (sast. I. Sallinene) – Rīga: Rīgas Centrālā bibliotēka, 2007. – 66.–68. lpp.
10. Šmita Z. RCB filiālbibliotēkas “Vidzeme” rekonstrukcija // Bibliotēku pasaule. – 2008. – Nr. 43. – 68., 69. lpp.

Par promocijas darba galvenajiem rezultātiem sagatavoti 4 referāti, kas nolasīti zinātniskajās konferencēs:

1. Latvijas universitātes rīkotā starptautiskā konference “Bibliotēkas un darba vietas funkcionalitāte” Rīgā, 2005;
2. „Rīgas Centrālās bibliotēkas filiālbibliotēka „Vidzeme””, RTU Starptautiskā zinātniskā konference, Rīga, 2007;
3. „Vienības nams” RTU Starptautiskā zinātniskā konference, Rīga, 2008;
4. „Jaunākās renovētās bibliotēkas”, Rīgas Centrālā bibliotēka sadarbībā ar Latvijas bibliotekāru biedrības ēku renovācijas un rekonstrukcijas sekciju, Rīga, 2008;

ZINĀTNISKĀS NOVITĀTES UN DARBA PRAKTISKĀ IZMANTOŠANA

Pētījuma novitāte.

- raksturota Latvijas publisko bibliotēku situācija un arhitektūras attīstība;
- definētas Latvijas publisko bibliotēku arhitektūras attīstības problēmas;
- pirmo reizi kompleksi analizēta Rīgas Centrālās bibliotēkas filiālbibliotēku izvietojuma shēma, ņemot vērā Rīgas pilsētas attīstības plānu;
- izstrādāti priekšlikumi Rīgas publisko bibliotēku tīkla optimizācijai.

Darba praktiskā izmantošana.

- pētījuma rezultāti tiek iekļauti autores vadītajā lekciju kursā Rīgas Tehniskās universitātes Arhitektūras un plānošanas fakultātē;
- pētījuma rezultāti tiek iekļauti autores vadītajos semināros Rīgas Centrālās bibliotēkas Bibliotēku dienesta tālākizglītības centrā un Latvijas publisko bibliotēku direktoru semināros;
- pētījuma rezultāti izmantojami bibliotēku un arhitektūras nozares izglītības iestāžu studentu mācību procesā;
- pētījuma rezultāti izmantojami Latvijas publisko bibliotēku ēku un telpu attīstības plānu un projektu izstrādē.

DARBA STRUKTŪRA UN APJOMS

Promocijas darbs sastāv no trīs daļām un deviņām nodaļām. Darba kopējais apjoms ir 241 datorsalikuma lapaspuses. Tajā ir iekļauti 87 attēli un 14 tabulas, kas ilustrē pētījuma tekstuālo daļu. Darbam ir 40 pielikumi, kā arī izmantoto literatūras avotu saraksts, kas sastāv no 135 bibliogrāfiskajiem aprakstiem. Promocijas darbam ir šāda struktūra:

SATURS

Ievads

1. PUBLISKO BIBLIOTĒKU ATTĪSTĪBA

1.1. Publisko bibliotēku vispārīgs raksturojums

- 1.1.1. Publisko bibliotēku veidi
- 1.1.2. Publisko bibliotēku pakalpojumi
- 1.1.3. Publisko bibliotēku informācijas nesēji

1.2. Publisko bibliotēku hronoloģiskā attīstība

- 1.2.1. Seno Austrumu bibliotēkas
- 1.2.2. Antīkās Grieķijas bibliotēkas
- 1.2.3. Antīkās Romas bibliotēkas
- 1.2.4. Publiskās bibliotēkas Renesanses laikā
- 1.2.5. Publiskās bibliotēkas un Reformācija
- 1.2.6. Baroka laika publiskās bibliotēkas
- 1.2.7. Publiskās bibliotēkas 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā
- 1.2.8. Publiskās bibliotēkas starp diviem pasaules kariem
- 1.2.9. Publiskās bibliotēkas 20. gs. otrajā pusē

1.3. Latvijas publisko bibliotēku ģenēze

2. PUBLISKO BIBLIOTĒKU ARHITEKTŪRA LATVIJĀ UN PASAULĒ

2.1. Publiskās bibliotēkas plānojuma struktūras attīstība

- 2.1.1. Publiskās bibliotēkas funkcijas kā telpu plānojuma struktūras priekšnosacījums
- 2.1.2. Publiskās bibliotēkas telpas un telpu grupas
- 2.1.3. Publiskās bibliotēkas plānojuma projektēšanas pamatnosacījumi

2.2. Publiskās bibliotēkas telpiskais veidols

- 2.2.1. Publisko bibliotēku piemēri Eiropā un ASV
- 2.2.2. Latvijas publisko bibliotēku apjomu arhitektūras analīze

2.3. Publisko bibliotēku tīkls pilsētībniecisko risinājumu kontekstā

- 2.3.1. Publisko bibliotēku novietojuma izvēles pamatnosacījumi
- 2.3.2. Publisko bibliotēku tīklu piemēri Eiropā
- 2.3.3. Eiropas metropoļu publisko bibliotēku tīklu kvalitāte un piemērojamība Latvijas vajadzībām

3. LATVIJAS PUBLISKĀS BIBLIOTĒKAS

3.1. Publisko bibliotēku ēku reģionālo iezīmju attīstība

20. gs beigās un 21. gs. sākumā

- 3.1.1. Rīgas Centrālā bibliotēka
- 3.1.2. Latvijas reģionu galvenās publiskās bibliotēkas
- 3.1.3. Latvijas mazpilsētu un pagastu publiskās bibliotēkas

3.2. Publiskā bibliotēka un arhitektūras mantojums

3.3. Publiskās bibliotēkas loma un attīstība pilsētvidē

- 3.3.1. Publiskās bibliotēkas pilsētu vēsturiskajos centros un lielmēroga apbūves aglomerātos
- 3.3.2. Publiskās bibliotēkas transportmijvietas sistēmā

3.3.3. Publiskā bibliotēka kā sociālais vienotājs un nacionālās mentalitātes stiprinātājs

Secinājumi

Pielikumi

Attēlu saraksts

Autora publikācijas un referāti par promocijas darba tēmu

Izmantotie informācijas avoti

Pirmajā daļā sniegts publisko bibliotēku vispārīgs raksturojums, kas skaidro publisko bibliotēku veidus un funkcijas, raksturo to nozīmi kultūrvides veidošanā, cilvēku saziņā un mūžizglītībā. Šajā daļā izsekots arī publisko bibliotēku hronoloģiskajai attīstībai dažādās valstīs, pētīta publiskās bibliotēkas ēkas funkcionālā un estētiskā attīstība, kas notikusi ciešā saskaņā ar sabiedriskās iekārtas maiņām, sociālo attiecību pilnveidošanos, kā arī veidojoties izpratnei par zināšanu lomu cilvēces attīstībā, kuru var nodrošināt, tikai ilglaicīgi uzkrājot zināšanas un darot tās pieejamas cilvēkiem.

Otrajā daļā analizētas izmaiņas publisko bibliotēku plānojuma struktūrā un to ietekme uz bibliotēkas funkcionalitāti, izvirzīti perspektīvie publisko bibliotēku funkcionalitātes attīstības virzieni, apskatītas publisko bibliotēku apjomu arhitektūras attīstības tendences 20. un 21. gadsimtā Eiropā un Latvijā, kā arī bibliotēku vieta sabiedrības dzīvē pilsētībūvnieciskā skatījumā.

Trešajā daļā analizēta Latvijas publisko bibliotēku ģenēze un arhitektūras iezīmes 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā, kā arī publisko bibliotēku attīstības iespējas ēkās ar arhitektūras pieminekļa statusu. Darbā apskatīta publisko bibliotēku pieejamība no pilsētībūvnieciskā viedokļa, detalizētāk pētot bibliotēku novietojumu vēsturiskajos centros, lielmēroga apbūves aglomerātos un sabiedriskā transporta mijvietās.

Darbā pārbaudīta hipotēze par publisko bibliotēku tīkla daļēju sasaisti ar transporta mijvietu sistēmu. Pētījumā analizēts arī Rīgas publisko bibliotēku perspektīvais izvietojums atbilstoši sabiedriskā transporta, maģistrālo ielu un perspektīvo dzīvojamo rajonu attīstības shēmām. Pētījumā izmantotas teorētiskās un empīriskās metodes. Ilustrāciju, shēmu, statistikas datu un piemēru analīze balstīta uz autores darba izstrādes laikā apmeklētajām publiskajām bibliotēkām Latvijā un pasaulē. Promocijas darba nobeigumā sniegti priekšlikumi Rīgas Centrālās bibliotēkas attīstībai saskaņā ar pilsētas kopējo attīstību, kā arī ieteikumi par reģionu galveno bibliotēku, mazpilsētu un pagastu bibliotēku arhitektoniskās attīstības vēlamajām tendencēm.

IZMANTOTO INFORMĀCIJAS AVOTU APRAKSTS

Darba teorētiskās bāzes izveidošanai un pētnieciskā darba veikšanai tika izmantoti 64 publicētie materiāli. No tiem 29 – latviešu valodā, 30 – angļu valodā, – 2 krievu valodā, 1 – somu valodā un 1 – holandiešu valodā. Tika izmantoti arī 4 npublicēti materiāli: Rīgas Centrālās bibliotēkas darba pārskats par 2004. gadu. – Rīga : RCB, 2005. – 76 lpp. – Datorizdruka, SIA „Arhitekta L. Šmita darbnīca” arhīvs, A/S „Agroprojekts” arhīvs, foto no autores personīgā arhīva. Tika apskatīti 68 interneta resursi – latviešu un angļu valodās. Pilnu izmantoto informācijas avotu sarakstu skatīt promocijas darbā.

GALVENIE REZULTĀTI

1. Kopš bibliotēku pirmsākumiem, kad krātuvēs tika glabātas ķīļrakstā aprakstītas māla plāksnītes, bibliotēku krājums ir ievērojami mainījies. Šobrīd publiskās bibliotēkas krājumā ietilpst vairāki desmiti dažādu informācijas nesēju veidu, un šis apstāklis ir gan mainījies publiskās bibliotēkas telpu funkcionālo struktūru, lasītāju, krājuma un darbinieku plūsmu bibliotēkā, gan arī ietekmējis tās ēkas arhitektūru kopumā. Tādu informācijas nesēju kā grāmatas, periodikas izdevumi un nošu materiāli izvietošana abonementā vai krātuvē ir atrisināta pirms vairākiem gadsimtiem, savukārt jaunie informācijas nesēji – CD, DVD, VIDEO – un to lietošanas nosacījumi, kā arī datortehnikas un vispārējās organizācijas tehnikas izmantošana publiskās bibliotēkas pakalpojumu sniegšanas procesā rada nepieciešamību tās funkcionālajā struktūrā izveidot jaunas telpas. Aizvien jaunas prasības izvirza arī tādu tehnoloģisko risinājumu ieviešana kā grāmatu automatizētā izsniegšana un nodošana, automatiskās grāmatu šķirošanas sistēmas un citas, kas, pilnveidojot Latvijas publisko bibliotēku darbu un pakalpojuma efektivitāti, varētu tikt iekļauti esošajā publisko bibliotēku struktūrā.
2. Informāciju tehnoloģiju attīstība ir mainījusi cilvēku attieksmi pret publiskās bibliotēkas krājuma vērtībām un tās sniegtajiem pakalpojumiem. Centrāleiropas un Skandināvijas valstu publiskās bibliotēkas ir pārdzīvojušas plašu bibliotēku iesaistīšanu informācijas digitālā sagatavošanā un sniegšanā. Liela daļa Latvijas publisko bibliotēku šobrīd ir nodrošinātas ar datortehniku un interneta pieslēgumu, kā arī ar cita veida organizatorisko tehniku pakalpojumu sniegšanai, taču bibliotēkas ēkas netiek attīstītas reizē ar jauno tehnoloģiju ienākšanu tajās. Tomēr bibliotēkas kā pilsētas vai apdzīvotas vietas „viesistabas” turpmākā attīstība ir aktuāla, lai veicinātu cilvēku interesi par literatūru, dotu viņiem iespēju apmeklēt kultūras pasākumus, kā arī lai vienkārši radītu kulturālu vidi, kurā tikties ar draugiem, studiju biedriem un kolēģiem. Līdzās steidzīgajai ikdienai un iestādēm, kas sniedz iedzīvotāju sadzīvei nepieciešamos maksas pakalpojumus, publiskā bibliotēka ir racionāla, taču nepretencioza kultūras telpa. Tai jābūt aicinošai, viegli atpazīstamai un pieejamai, vienmēr gaišai, draudzīgai, mierīgai un mājīgai – kā viesistabai ģimenes mājā. Bibliotekāro pakalpojumu digitalizācija Rīgas un Latvijas reģionu bibliotēkās attīstās un ir sasniegusi augstu līmeni. Turpinās mazpilsētu un pagastu bibliotēku pilnveidošana šajā jomā. Informāciju tehnoloģiju izmantošana ieņem pastāvīgu un stabilu vietu starp bibliotēkas sniegtajiem pakalpojumiem. Kā liecina pasaules pieredze publisko bibliotēku projektēšanā un bibliotēku ēku novietojuma piemēri gan lielās, gan mazās pilsētās, publiskās bibliotēkas līdzās biznesa centriem, skolām, augstskolām, sabiedriskā transporta sistēmai, teātriem, pašpārvaldes ēkām, sporta būvēm un citām sabiedriski nozīmīgām ēkām veidojas kā pilsētas „viesistaba”, kurai apdzīvotās vietas struktūrā ir gan emocionāli, gan racionāli nozīmīga vieta. Publiskā bibliotēka tiek veidota kā telpa, kas domāta ikvienam pilsētas iedzīvotājam un viesim, tā ir viena no nozīmīgākajām publiskajām ēkām, kuras arhitektūra raksturo apdzīvotās vietas attīstību kopumā. Latvijā šī tendence nav pietiekoši attīstīta un vadoties pēc teorētiskās un empīriskās metodes pētījuma rezultātu analīzes var secināt, ka bibliotēku retais uzskats par izklaides, atpūtas un sabiedrisko aktivitāšu vietu, pārsvarā šajā kultūras vidē saskatot tikai informācijas krājuma lietošanas iespēju.
3. Bibliotēkai ir jāturpina attīstīt tās primāro pakalpojumu klāstu jomās, kurās tai nav konkurences – grāmatu, periodikas un citu drukāto un digitalizēto dokumentu pieejamības nodrošināšanā lasītājam. Kā liecina pasaules pieredze, publisko bibliotēku telpu piemērošana brīvpieejas datoru novietošanai vairs nav tik aktuāla kā tas bija 80 –

tajos gados. Daudz lielāka uzmanība tiek pievērsta lasīšanai ērtas vides radīšanai un bibliotēkas kā saziņas vietas telpiskās vides izkopšanai. Latvijas publisko bibliotēku telpu funkcionālajā struktūrā attīstītas tradicionālo publiskās bibliotēkas funkciju nodrošināšanai nepieciešamās telpas. Turpmākajos rekonstrukciju un jaunbūvju projektos publisko bibliotēku telpu struktūrā jāakcentē un jāpaplašina izklaides, saziņas un sabiedrisko aktivitāšu funkcijām paredzētās telpas, jo mūsdienu publiskajai bibliotēkai jāveidojas kā brīvpieejas, bezmaksas kultūras centram, kas ir nozīmīgas kultūras vides sastāvdaļa.

4. Vairākās Skandināvijas un Centrāleiropas valstīs bibliotēka ir visvairāk apmeklētā pašvaldības iestāde. Publisko bibliotēku lietotāju aptauju rezultāti liecina, ka Latvijā publiskās bibliotēkas pagaidām netiek izmantotas tik plaši, kā tas ir valstīs, kurās bibliotēku attīstībai ir sena un nepārtraukta vēsture. Aptauju rezultāti rāda, ka cilvēki maz zina bibliotēkas piedāvātās iespējas. Iemesls nereti ir bibliotēkas sliktā pieejamība, neizdevīgais novietojums pilsētvidē, bibliotēkas ēkas neatpazīstamība. Lai sekmētu bibliotēkas kā apdzīvotas vietas „viesistabas” principa iedibināšanu, ir būtiski veidot mūsdienīgu bibliotēku ēku arhitektonisko veidolu, integrējot un eksponējot ēkas funkciju pilsētvidē. Nozīmīgs ir bibliotēku izvietojums namu pirmajos stāvos, izmantojot plašas logailas, kas sniedz iespēju eksponēt bibliotēkas funkcijas un atvērt pilsētai kulturālu, publiski pieejamu iekštelpu.
5. Eiropas, it īpaši Skandināvijas, lielpilsētās un mazpilsētās publiskās bibliotēkas vēsturiski ir veidojušās kā nozīmīgas sabiedriskās ēkas pilsētas centrālajā daļā. Šajās valstīs ir uzkrāta liela pieredze publisko bibliotēku funkcionālā plānojuma, apjomu arhitektūras un novietojuma koncepciju jomā, kas ir jāizmanto arī Latvijas publisko bibliotēku arhitektūrā. Nozīmīga ir ārvalstu pieredze publisko bibliotēku iesaistīšanā sabiedrības izglītošanā un sociālajā saskarsmē. Tā ir īstenojama, bibliotēkas ēkas novietojumam izvēloties pilsētu vēsturiskos centrus, lielmēroga dzīvojamo apbūvju centrus un sabiedriski nozīmīgu būvju teritorijas. Lai veicinātu ēku arhitektūras un funkcionalitātes attīstību Latvijā, jāturpina zināšanu un pieredzes apmaiņa starp Latvijas pilsētām, Baltijas valstīm un Eiropas reģioniem.
6. Rīgas Centrālā bibliotēka ir Starptautiskās bibliotēku asociāciju un institūciju federācijas (IFLA) biedre. Dalība šajā pasaulē atzītajā organizācijā veicina Baltijas lielākās publisko bibliotēku sistēmas pilnveidošanos un attīstību, ievērojot pasaules bibliotekārāajā praksē īstenotos metropoļu bibliotēku filiālbibliotēku tīklu attīstības risinājumus. Risinot Rīgas un citu lielu publisko bibliotēku sistēmu optimizācijas projektus jāizvērtē starptautiskā pieredze.
7. Rīgas Centrālās bibliotēkas tīkls ir apmierinošs, taču tā sekmīga attīstība nav iespējama bez konceptuālas filiālbibliotēku tīkla pārstrukturizācijas ar mērķi izveidot tīklu, kas varētu sekmīgi apkalpot visus esošos un perspektīvos Rīgas dzīvojamos rajonus. Rīgā tiek būvētas jaunas tirdzniecības, sporta un darījumu centru būves, kā arī lielas kultūras iestāžu ēkas, taču publiskās bibliotēkas, kas ir brīvi pieejama kultūras iestāde visiem pilsētas iedzīvotājiem un viesiem, šobrīd Rīgā neatspoguļo arhitektūras novitātes. No 44 Rīgas filiālbibliotēkām tikai 7 ir būvētas, kā bibliotēkas, taču neviena no tām pilnvērtīgi nepilda bibliotēkas funkcijas un nav risinātas modernās arhitektūras formu valodā. Izvērtējot filiālbibliotēku tīkla perspektīvo struktūru, iespējams veidot četru pakāpju sistēmu, kas dod iespēju katrā filiālbibliotēkā saglabāt primārās bibliotēkas funkcijas, bet tādas papildfunkcijas kā izstāžu zāle, sarīkojumu zāle, paplašināta mūzikas nodaļa un citas attīstīt pilsētas rajonu lielajās filiālbibliotēkās.

8. Pēdējos desmit gados Latvijā bez vienotas teritorijas attīstības koncepcijas un atbilstošiem pašvaldību perspektīvajiem attīstības plāniem izveidojušies vairāki dzīvojamo namu rajoni bez pilnvērtīgas pilsētas infrastruktūras, tajā skaitā bez publiskajām bibliotēkām. Jauno dzīvojamo rajonu būvniecība un esošo dzīvojamo rajonu revitalizācija ir veikta bez kompleksas nepieciešamo izglītības un kultūras iestāžu būvniecības, un tas kavē kultūrvides veidošanos. Haotiskā dzīvojamās apbūves veidošanās Rīgas un citos Latvijas reģionos ir novedusi pie tā, ka ciematu attīstītāji ir radījuši daudzus noslēgtus dzīvojamos rajonus bez bibliotēkām, par kuru nodrošināšanu tagad ir jā rūpējas pašvaldībām. Skandināvijas valstīs izdevumi par kultūras infrastruktūras izbūvi šādos projektos tiek dalīti starp pašvaldību un attīstītāju. Turpmākās dzīvojamās apbūves attīstīšanā Latvijā, kultūras infrastruktūras izbūve, tajā skaitā publiskās bibliotēkas, daļēji jāiekļauj dzīvojamā rajona attīstītāja nodrošinājuma kompleksā.
9. Atsevišķas Rīgas un Latvijas reģionu galvenās bibliotēkas pēdējos desmit gados ir rekonstruētas, ieguvušas plašākas telpas vai piebūves. Mazpilsētu un pagastu publisko bibliotēku telpas un ēkas daudzviet ir kritiskā stāvoklī. Iespēju robežās bibliotēkās tiek veikti kosmētiskie remontu, iegādātas jaunas mēbeles, ēku pirmajos stāvos esošajām bibliotēkām būvēti pandusi, taču liela daļa bibliotēku atrodas savām funkcijām neatbilstošās telpās ar nepiemērotu mēbelējums, kā arī telpās, kas nav pieejamas cilvēkiem ar kustību traucējumiem. Kā liecina lasītāju aptaujas dati, publisko bibliotēku interjeram un atpazīstamībai pilsētvidē ir liela nozīme. Lasītāju attieksmi pret bibliotēku iespaido ēkas interjera kvalitāte.
10. Mājokļu īpašumu reformas rezultātā, īstenojot denacionalizāciju un privatizāciju, daudzām publiskajām bibliotēkām nācās atstāt telpas un to izvietojumam tika pielāgotas citām funkcijām būvētas ēkas, kas konkrētajā brīdī bija pašvaldības īpašumā. Jauno telpu ierādīšanas primārais nosacījums nereti bija pašvaldības īpašumtiesības, nevis publiskai bibliotēkai vēlamais novietojums pilsētvidē. Šī iemesla dēļ daudzās Latvijas pilsētās bibliotēkas atrodas savām funkcijām nepiemērotās telpās: daudzdzīvokļu namu dzīvokļos, privātmājās, nelielās biroja telpās un citās sīkplānojuma ēkās, kurās nav iespējams izveidot brīvpieejas krājuma publisko bibliotēku. Funkcijai pielāgotās telpas nav tādas, kas motivē pasīvo bibliotēkas apmeklētāju izmantot bibliotēkas pakalpojumus, nav aicinošas un ērti lietojamas. Uzlabojot publisko bibliotēku telpu un ēku tehnisko stāvokli, nepiemērotās telpās izvietoto bibliotēku pārvietošana ir primārais uzdevums, jo to patreizējais izvietojums nav ekonomiski efektīvs un nenodrošina nepieciešamo pakalpojumu kvalitāti.
11. Sekmīgai publisko bibliotēku ēku attīstībai Latvijā ir nepieciešama vienota pašvaldību un valsts rīcība. Lai sasniegtu kultūrpolitikas stratēģijā uzstādītos mērķus par saziņas un mūžizglītības iespējām, kā arī par informācijas nodrošināšanu ikvienam valsts iedzīvotājam, ir nepieciešama publisko bibliotēku ēku rekonstrukcija un jaunbūvju attīstība. Neattīstot publisko bibliotēku ēku arhitektūru un neaktivizējot pašvaldības un valsts sadarbību, sekas būs publisko bibliotēku ēku katastrofāla nolietošānās, informācijas trūkums ekonomiski mazāk aktīvajos valsts rajonos, kā arī pilsētu un pagastu centrālo daļu estētiskās kvalitātes attīstības kavēšanās. Darba laikā veiktie pētījumi liecina, ka pēc ēku rekonstrukcijām un remontiem publisko bibliotēku apmeklējumu skaits palielinās un lietotāji lielu uzmanību pievērš ēkas arhitektoniskajai kvalitātei, interjera estētikai un ēkas novietojumam pilsētā.
12. Mainoties cilvēku dzīvesveidam, ir mainījusies arī attieksme pret publiskās bibliotēkas lomu cilvēka dzīvē. No iestādes, kurā lasīt grāmatas izglītošanās nolūkā, bibliotēka ir pārtapusi par tikšanās un saziņas vietu, kur pavadīt laiku, iepazīties ar jaunākajiem periodikas izdevumiem un grāmatām, bez maksas piedalīties kultūras pasākumos un

tālākizglītības nodarbībās. Kļuvušas atšķirīgas arī bibliotēkas lietotāju prasības pret bibliotēku – no vienkāršas grāmatu krātuves līdz daudzfunkcionālai publiskai telpai ar pilsētas apbūvei nozīmīgu arhitektonisko tēlu. Līdzās vairākām komerciāla rakstura iestādēm publiskajai bibliotēkai ir jākonkurē arī ar tādiem informācijas sniedzējiem kā digitālās datubāzes. Lai iedzīvotājiem nodrošinātu brīvu un drošu informāciju, pašvaldībai ir jāveicina publisko bibliotēku attīstība, kurā ietilpst arī bibliotēkas ēkas kā informācijas nesējas arhitektūras veidošana. Pašvaldības izpratne par bibliotēkas lielo nozīmi sabiedrības dzīves līmeņa celšanā veicina publisko bibliotēku attīstību.

13. Kā liecina pasaules pieredze, publiskā bibliotēka ir arī izklaides iestāde un ģimenei piemērota kultūras vide. Lai attīstītu publisko bibliotēku kā ģimenes izklaides un brīvā laika pavadīšanas vietu, jāveicina bibliotēkas apmeklējumu nepārtrauktība un jāsniedz ģimenēm iespēja bibliotēkas apmeklēt visiem kopā. Izņemot gadījumus, kur bērnu bibliotēka tiek apvienota ar bērnu kultūras nodarbību centru vai citu bērniem paredzētu publisku ēku, bērnu publiskās bibliotēkas nav jārisina atrauti no pieaugušo publiskajām bibliotēkām, bet gan kā divas atšķirīgas literatūras nodaļas vienā bibliotēkā. Dažādo paaudžu bibliotēku apvienošana sniedz iespēju bibliotēku apmeklēt visai ģimenei kopā, kā arī nodrošina bibliotēkas apmeklēšanas nepārtrauktību periodā, kad bērns sāk lasīt literatūru, kas iekļauta pieaugušo literatūras krājumā. Kopš padomju laikiem, Latvijā daudzviet vēl saglabājušās nodalītas bērnu publiskās bibliotēkas, taču daļu no tām perspektīvo publisko bibliotēku projektu ietvaros vēlams apvienot vienā ēkā ar pieaugušo literatūras nodaļu.
14. Ja publiskās bibliotēkas netiks izvietotas tuvu sabiedriskā transporta līnijām, centrālajām stacijām, stāvparkiem un pilsētas galvenajām ielām, tad, ņemot vērā mūsdienu cilvēku straujo dzīves ritmu, tās pakāpeniski kļūs aizvien mazāk apmeklētas. Ir svarīgi publisko bibliotēku izvietojumu pilsētas plānā risināt kompleksi, izvērtējot perspektīvos sabiedriskā transporta tīklu attīstības scenārijus, maģistrālo ielu plānojumu, transporta mijvietu sistēmas izvietojumu, kā arī esošo un jauno dzīvojamo rajonu attīstības risinājumus. Rīgas un citu Latvijas lielo pilsētu publisko bibliotēku novietojums pilsētvidē jārisina, izvērtējot pilsētas attīstības plānus un nezaudējot pilsētas centrālos rajonus kā publisko bibliotēku izvietojuma punktus. Kā liecina pasīvo bibliotēkas lietotāju aptauja, bibliotēka tiktu vairāk apmeklēta, ja tā atrastos tuvāk cilvēku ikdienas maršrutiem – pilsētas centrālajā daļā, sabiedriskā transporta stacijās, pie lielveikaliem vai to tuvumā.
15. Lai attīstītu publisko bibliotēku arhitektūru, jāveicina jaunu publisko bibliotēku projektu izstrāde un būvniecība, kā arī esošo bibliotēku rekonstrukcija un restaurācija Latvijas lielajās pilsētās, mazpilsētās un pagastos. Pašvaldībām jāatbalsta publisko bibliotēku darbība un jānodrošina bibliotēku būvniecība visu mērogu apdzīvotajās vietās.